

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЙ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА КОМПЕТЕНЦІЇ В СУЧАСНІЙ НАУЦІ

С. Р. ГОДЛЕВСЬКА
Л. В. ЛЕВИЦЬКА

Професія психолога є однією з найпопулярніших та найактуальніших професій сьогодення. Це свідчить про те, що психологічна наука стала соціально визнаною, а потреба у професії психолога та його професійної діяльності є нині необхідними як суспільству загалом, так і окремій людині. Бурхливий розвиток різних галузей, тісно пов'язаних з економічними і соціальними проблемами суспільства, вимагає підготовки психологів у галузях реклами, промисловості, бізнесу, менеджменту, консультативної та терапевтичної практики. В зв'язку з дефіцитом в нашій країні висококваліфікованих кадрів серед психологів і підвищеної потреби у вирішенні гострих психологічних проблем, що виникли у суспільстві в останнє десятиліття, ініціювали появу багаточисельних факультетів психології в державних і комерційних освітніх закладах. Формування високо компетентного психолога – фахово та психологічно грамотного, ініціативного, налаштованого на співпрацю з різною категорією клієнтів, є на сучасному етапі розвитку суспільства актуальним завданням системи вищої освіти не тільки в умовах навчання майбутнього психолога у ВНЗ, але й у ході його практичної діяльності. Слід зазначити, що професійна компетентність психолога до професійної діяльності визначається не лише глибоким знанням фахових наук, професійними вміннями та навичками, а й постійним вдосконаленням власної психологічної культури, розширенням сфери психологічних знань та вмінь. Проте, в науковій психологічній літературі існують різні підходи в тлумаченні поняття „професійна компетентність” та „компетенція”. Саме тому, дана тема потребує уваги.

Проблемі дослідження різних аспектів процесу формування професійної компетентності майбутнього психолога присвятили свої праці І. Бех, Р. Вдовіченко, Е. Зеєр, І. Зимня, І. Зязюн, Н. Кузьміна, З. Курлянд, С. Максименко, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Овчарук, Н. Чепелева, та інші вчені. Крім того, розкриттю різних аспектів проблеми професійної компетентності фахівця присвячено чимало теоретичних і практичних досліджень. З позицій діяльнісного підходу дану проблематику розкривають праці К. Абульханової, Б. Ананьєва, А. Деркача, О. Леонтєва, Б. Ломова, С. Максименка, С. Рубінштейна та ін. Динаміку процесу формування й розвитку професійної компетентності досліджували О. Бодальов, Є. Клімов, Н. Кузьміна, А. Маркова, А. Петровський, В. Шадріков та інші науковці.

Мета дослідження: здійснити теоретичний аналіз дослідження різних підходів в тлумаченні поняття „професійна компетентність” та „компетенція” в психологічній науці.

В останнє десятиліття в усьому світі вимоги до результату загальної, а особливо вищої професійної, освіти формулюються виключно в категорії „компетентності” [1]. Саме тому, компетентнісний підхід визначено одним із напрямків стратегії розвитку освіти в багатьох країнах світу, у тому числі й в Україні [4], О. Пометун наголошує, що в Україні „назріла потреба запровадження компетентнісного підходу в сучасній освіті” [4, с. 66], адже, як відзначено О. Овчарук ще у 2004 році, „українська освіта тільки починає оперувати поняттям компетентності в тому сенсі, який пропонують європейські країни” [6, с. 14]. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що науковий процес вивчення, дослідження та визначення понять „компетентність”, „компетенція”, „компетентний”, „професійна компетентність”, „ключова компетентність” та інших компетентнісних термінів перебуває у постійному розвитку.

Розглядаючи тлумачення основних компетентнісних понять в українській мові, довідникова література розмежує їх і подає наступні визначення:

- „компетентний” [лат. *competens (competentis)* – належний, відповідний] розглядається як: а) досвідчений у певній галузі, якомусь питанні; б) повноважний, повноправний у вирішенні якоїсь справи” [7, с. 345]; в) який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний, тямущий, який ґрунтується на знанні, кваліфікований; г) який має певні повноваження; повноправний, повновладний” [7, с. 445];

- „компетентність” [лат. *competens*] розглядається як: а) „поінформованість, обізнаність, авторитетність” [7, с. 345]; б) володіння компетенцією; в) володіння знаннями, що дозволяє судити про що-небудь, висловлювати вагому думку” [7, с. 304];

- „властивість за знач. Компетентний” [8]; розглядається як: а) авторитетність, обізнаність; 2) володіння „компетенцією”;

- „компетенція” [лат. *competentia* – належить за правом] розглядається як: а) коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи; б) коло питань, в яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід” [4], а також аналогічна понятійність – у словниках.

Зазначимо також, що англійський словник „BBC English Dictionary” [10] дає таке понятійне визначення: „компетентність – це здатність робити щось добре, продуктивно і відповідно до професійних стандартів”. Психологічними словниками термін „компетентність” визначається як „психосоціальна якість, що означає силу та впевненість, що виходять із відчуття власної успішності та корисності, яке дає людині усвідомлення власної здібності ефективно взаємодіяти із оточенням”, а також як ступінь соціальної та психологічної зрілості людини, яка передбачає певний рівень психічного розвитку особистості, психологічну готовність до певного виду діяльності, що дає змогу індивіду на основі спеціальної підготовки успішно функціонувати в суспільстві та інтегруватися в нього [9, с. 186].

Розглянемо висвітлення компетентності як поняття у фаховій психолого-педагогічній літературі та роль діяльності в його визначенні. У психологічній науці представники діяльнісної теорії особистості (Б. Ананьєв, С. Максименко, С. Рубінштейн, В. Шадріков та ін.) розглядають індивіда у контексті діяльності, яка розуміється як складна динамічна система взаємодії суб'єкта з навколишнім світом, у процесі якої й відбувається процес формування властивостей суб'єкта [5]. У контексті розвитку діяльнісного підходу К. Абульхановою сама ж діяльність розглядається як специфічна форма існування людської активності [1; 2; 3]. Як підкреслює О. Леонтьєв через діяльність і в процесі діяльності людина визначає саму себе [3]. На думку А. Маслоу, розвиток професійної майстерності, продуктивності та компетентності особистості являють собою активні способи її пристосування до реальності [3, с. 222].

На важливості врахування соціально-психологічного фактору при розгляді питань, пов'язаних із діяльністю особистості в умовах соціуму, також наголошували Б. Ананьєв, Г. Андреєва, Б. Ломов, С. Максименко, Т. Яценко та багато інших вчених [5]. Так Б. Ананьєв звертає увагу, що це обумовлюється психологічною характеристикою різноманітних якостей індивіда на основі виділення його суспільних функцій [5, с. 50-51]. Особистість при цьому, як показав А. Петровський, виступає „як цілісний сукупний суб'єкт діяльності, спілкування та впливу на інших людей” [3, с. 223], і саме тому при комплексному підході у вивченні людини одними з найвагоміших виступають аспекти особистісної орієнтованості такого процесу та діяльнісні характеристики людини в умовах суспільної взаємодії.

Отже, як зазначають дослідники, в діяльності проявляється сутність особистості. „Суб'єкт у своїх діяннях не тільки виявляється та проявляється; він у них твориться й визначається. Тому тим, що він робить, напрямком його діяльності можна визначати й формувати його самого” [7]. При характеристиці людини як суб'єкта діяльності соціально-психологічний аспект особистості постає вираженим, при цьому певний вид діяльності людини в системі суспільних відносин через оцінку її діяльнісної результативності та продуктивності може бути пов'язаним із проявом її компетентності в сфері цієї ж діяльності. Таке бачення сутності діяльності особистості дає можливість розглядати компетентність як понятійну категорію, що базується на основі багаторівневої системи зв'язків і ставлень людини до світу, інших людей та до себе. Це характеризує її як складну діялісно-особистісну якість, яка включає в себе комплекс специфічних складових, які у свою чергу визначаються конкретними умовами самої діяльності [3].

Як зазначають Б. Ананьєв, О. Бодальов, Б. Ломов, А. Маркова та ін. вчені, саме розуміння майстерності та компетентності людини як фахівця якогось конкретного спрямування виникає тоді, коли мова йде про певну діяльність людини на основі особистісно-набутих у ході навчання знань, умінь та навичок праці у тій сфері суспільних (професійних) відносин, в яких ця діялісна компетентність проявляється [1]. Тому не виявлена у конкретних ситуаціях діяльності „компетентність, що залишається в ряді потенціальностей людини, є не компетентністю, а здебільшого прихованою можливістю” [1, с. 30]. Отже, наголошує І. Щербакова, „компетентність є особистісною характеристикою й може проявлятися тільки в діяльності” [2].

Будучи частиною професіоналізму, вважає А. Маркова, компетентність (сукупність компетентностей) водночас обумовлює його самого [2]. Бути компетентним означає мати не тільки знання, необхідно вміти їх ефективно реалізувати у потрібній ситуації діяльності, у відповідності з певними професійними вимогами та суспільними запитамі [2]. Під компетенцією будемо розуміти коло питань, у яких та чи інша особа (компетентна) володіє пізнаннями та досвідом. Компетенція розглядається в якості основи для подальшого формування та розвитку компетентності.

Згідно із компетентнісним підходом, прийнятим фахівцями на міжнародному рівні, компетентність у загальному (широкому) розумінні цього поняття представляє собою комплекс різних видів компетентностей, сформованих у ході навчання та дій багатьох інших суспільних та особистісних факторів, і розглядається як здатність людини застосувати (мобілізувати) отримані знання, уміння й досвід. За трактуванням ЮНЕСКО, компетентність – це „здатність застосовувати знання та вміння ефективно й творчо в міжособистісних відносинах – ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так, як і в професійних ситуаціях” [4, с. 8].

Компетентність, як складна інтегрована якість, що характеризує певний рівень розвитку людини, є категорією, динамічною в часі. На кожному етапі, що супроводжується освітою, людина досягає своєї вершини у вигляді певної компетентності [4; 73]. У стані дорослості, коли провідним видом діяльності є праця, професійні вимоги впливають на особистість, формуючи професійну компетентність фахівця у певній сфері діяльності [8].

Аналіз різних підходів до розуміння сутності професійної компетентності дозволяє її розглядати в динамічному аспекті: вона характеризується через діалектику діяльності, охоплює всі сфери особистості [6, с. 7-8]. Одна з основних ознак поняття „компетентність” полягає в динамічності та мобільності комплексу професійних знань і вмій, у тому, що знання компетентної людини оперативні й мобільні, вони постійно оновлюються разом із вміннями [6].

Особливості діяльнісного прояву компетентності людини визначаються тим, що „для різних видів діяльності виокремлюють різні види компетентності» [8], а в умовах професіоналізації для фахівця зміст професійної компетентності визначається специфікою виконуваної діяльності” [8].

Необхідно зауважити, що поняття „компетентність” і поняття „професійна компетентність” не є рівнозначними між собою [4]. Поняття „загальна компетентність”, з позиції діалектики людини, є більш ширшим до поняття „професійна компетентність”, адже вже у шкільному віці компетентність виникає як обов’язковий результат діяльності школи й визначається як „допрофесійна” [4]. У системі компетентісно зорієнтованої освіти загальна компетентність людини розглядається як більш узагальнююче поняття, що характеризує її як одну із складних особистісних якостей на різних вікових етапах розвитку. Загальна компетентність допомагає людині „знати як робити” [7, с. 450], слугує особистості базисом в її життєвому розвитку та професійному становленні. Виходячи з поняття компетентності людини як характеристики розвитку особистості на певному життєвому етапі, розглянемо структуру „загальної компетентності” людини як результат освітньої (педагогічної) діяльності.

Згідно із визначенням, компетентності є комплексами знань, умінь і ставлень, що набуваються в навчанні та дозволяють оцінювати різні проблеми, характерні для різних видів діяльності [7, с. 22]. Компетентність людини, як відзначають В. Козирев, З. Курлянд, А. Семенова та інші дослідники, в основному складається в процесі освіти в результаті формування та розвитку системи компетентностей. Загальна компетентність людини є сукупністю ключових компетентностей, яка має бути сформована в загальному процесі навчання [7].

Система компетентностей, що формується у ході освіти при реалізації компетентісного підходу, складається з: 1) ключових; 2) загальнопредметних; 3) предметних компетентностей [7]. Важливу роль у набутті системи компетентностей відіграють психологічні характеристики особистості [7].

Для сучасної людини, майбутнього професіонала, було визначено необхідним такий перелік ключових компетентностей: а) багатокультурна; б) інформаційна; в) соціальна; г) політична; д) комунікативна; є) загальнокультурна; ж) пізнавально-інтелектуальна з) трудова; і) побутова [7, с. 49]. Вимоги до роботи викладача на засадах компетентісного підходу означають, що необхідним є реформування діяльності з простого передавання знань у напрямку спрямування психолого-педагогічних зусиль для розвитку особистості суб’єкта навчання, формування його основних компетентностей, що є можливим лише за умови професійної компетентності самого фахівця-педагога [7, с. 322–323].

Слід зазначити, що під впливом ряду особистісно-соціалізуючих факторів кожна людина починає формувати власну професійну компетентність (як складну систему фахово-небхідних компетентностей) в умовах професійної підготовки. Професійна компетентність – це принципово нова якість професійної підготовки, наголошує М. Чошанов [2]. В умовах професійної діяльності, згідно з означенням департаменту стандартів, поняття компетентності визначається як спроможність кваліфіковано провадити діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності визначає зможу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній діяльності [2]. Професійна компетентність набувається в процесі базової та додаткової професійної освіти та, з роками, в процесі практичної професійної діяльності [2, с. 36]. Професійна компетентність формується вже на стадії професійної підготовки фахівця, а з набуттям досвіду роботи процес навчання для фахівця виступає як процес розвитку більш вищих складових професійної компетентності [2, с. 26]. Поняття професійної компетентності невід’ємне від поняття професіоналізму – такої думки дотримуються практично всі науковці у своїх роботах.

Професіоналізм фахівця можна назвати стрижневим компонентом обраного ним виду діяльності. У розумінні поняття „професіоналізм” відображається ступінь оволодіння людиною психологічною структурою професійної діяльності. „Поняття професіоналізму не обмежується характеристиками висококваліфікованої праці. Необхідною складовою професіоналізму людини є професійна компетентність” [2, с. 62]. У психологічних дослідженнях професійна компетентність трактується не тільки як володіння знаннями, але й як „поєднання певних психічних якостей особистості, як психічний стан, що дозволяє діяти самостійно та відповідально, виконувати трудові функції” [1, с. 37]. У фаховій літературі найчастіше під цим терміном розуміють складну інтегровану якість особистості, що обумовлює можливість здійснювати певну професійну

діяльність. Причому мова йде не про окремі знання або уміння, а про властивість, що дозволяє людині здійснювати діяльність в цілому [7, с. 116]. Професійна компетентність фахівця розглядається як сформованість у нього єдиного комплексу знань, умінь, навичок, психологічних особливостей та професійних позицій. Професійна компетентність виступає інтегральною характеристикою, яка дозволяє судити про рівень підготовки фахівця [3, с. 20-23]. Професійна компетентність є особливим видом загальнонаукової категорії „компетентність”. З психологічної точки зору в її загальній структурі можна виділити п'ять основних компонентів: а) гностичний (когнітивний), що характеризує наявність необхідних професійних знань; б) регулятивний компонент, що дозволяє використовувати наявні знання для вирішення власно професійних задач; в) рефлексивно-статусний компонент, що на основі адекватного оцінювання та самооцінювання надає право діяти за рахунок визнання фахової авторитетності; г) нормативний компонент, що визначає сферу і коло професійних повноважень; д) комунікативний компонент, важливість якого обумовлена тим, що професійна діяльність завжди відбувається в умовах соціально-міжособистісного спілкування та взаємодії, саме тому компетентність проявляється, насамперед, у спілкуванні. Необхідно відзначити, що рівень професійної компетентності багато в чому залежить і від особистісних якостей самої людини як суб'єкта діяльності [5, с. 35-36].

Науковцями відзначено, що професійна компетентність у такому розумінні розглядається як якісна інтегрована характеристика ступеня оволодіння особистістю своєю професійною діяльністю та передбачає: а) усвідомлення своїх спонукань до даної діяльності; б) оцінку своїх особистісних властивостей і якостей як майбутнього фахівця; в) регулювання на цій основі свого професійного становлення. Так наприклад, аналіз багатоаспектного особистісного утворення – професійної компетентності психолога дає можливість розглядати в її інтегрованій структурі наступні, функціонально пов'язані між собою, компоненти: а) мотиваційний; б) когнітивний; в) операційний; г) сукупність особистісних якостей; д) рефлексивний [5, с. 80-81].

Отже, у психології загальне поняття компетентності людини обов'язково пов'язується із процесом діяльності в умовах суспільного оточення і включає особистісний (психологічний) та соціальний компоненти, які проявляються як в її готовності до певної діяльності (на основі загальної та професійної підготовки), так і в упевненості в ефективній соціальній взаємодії із суспільством та успішній інтеграції в його структури (на основі розвитку психосоціальних якостей та здібностей особистості). Бути компетентним означає мати не тільки знання, необхідно вміти їх ефективно реалізовувати у потрібній ситуації діяльності, у відповідності з певними професійними вимогами та суспільними запитами. Під компетенцією розуміється коло питань, у яких та чи інша особа (компетентна) володіє пізнаннями та досвідом. Компетенція розглядається в якості основи для подальшого формування та розвитку компетентності.

Список використаних джерел:

1. Зеер Э. Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: учеб. пособие / Зеер Э. Ф., Павлова А. М., Сыманюк Э. Э. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. – 216 с.
2. Зимняя И. А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека [Электронный ресурс] / И. А. Зимняя // Интернет-журнал „Эйдос”. – 2006. – Режим доступа до журн.: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0504.htm>. – В надзаг.: Центр дистанционного образования Эйдос, e-mail: list@eidos.ru
3. Климов Е. А. Психология профессионала. Избранные психологические труды / Е. А. Климов. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО МОДЭК, 1996. – 400 с.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: „К.І.С.”, 2004. – 112 с.
5. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посібник. – вид. 2-ге, перероб. та доп. / С. Д. Максименко. – К.: „Центр навчальної літератури”, 2004. – 272 с.
6. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: „К.І.С.”, 2004. – С. 6-15.
7. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / [З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.]; за ред. З. Н. Курлянд. – [3-те вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання, 2007. – 495 с.
8. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: „К.І.С.”, 2004. – 112с. – С. 66–72.
9. Психологический словарь / [авт.-сост. Копорулина В. Н., Смирнова М. Н., Гордеева Н. О.]. – 3-е изд., доп. и перераб. – Ростов н/Д.: Феникс, 2004. – 640 с.
10. BBC English Dictionary// London, 1993. – 598 с.